

Актуальні питання навчання

УДК 377.5:355

М.О. Балабай

РНЗ Кримський гуманітарний університет, Ялта

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В КАДЕТСЬКИХ КОРПУСАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ, СТВОРЕНИХ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ В СЕРЕДИНІ ХІХ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

В цій статті обгрунтовується організація виховної роботи в кадетських корпусах Російської Імперії, створених на території Українських губерній в середині ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: навчання, виховання, культура, кадетський корпус, викладач.

Вступ

Постановка проблеми. Наукове вирішення сучасних завдань по удосконаленню системи навчально-виховних закладів військового профілю в Україні неможливе без урахування досвіду минулих поколінь. Особливий науковий інтерес представляє вивчення організації виховної роботи в перших таких учбових закладах, створених на території українських губерній Російської Імперії, де стала реальною ідея створення інститутів начального військового виховання, розроблені організаційні та теоретико-методичні основи їх функціонування, втілені своєрідні форми суспільного виховання юнаків.

Мета статті. Питання підготовки офіцерських кадрів завжди було актуальним для будь-якої держави. Тому вивчення досвіду виховної роботи в кадетських корпусах, що розміщувалися на території України у другій половині ХІХ та на початку ХХ століття являє собою теоретичний так і практичний інтерес.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В історіографії сучасного періоду спостерігається зростання інтересу вчених і педагогів до методики, навчання й виховання в навчально-виховних закладах військового профілю в дореволюційній Росії. Опубліковані роботи А.Г. Кавтарадзе, П.А. Бученкова, А.І. Камсєва, А.А. Буравченкова, В.А. Скоробогатова, В.В. Задорожного, С.В. Волкова, Ю.А. Галушко, А.А. Колесникова, А.М. Лужникова, М.А. Машкіна, В.І. Харламова, В.М. Крилова, А.А. Михайлова та інших, в яких історики звернули увагу на необхідність більш активного використання досвіду роботи в навчально-виховних закладах військового профілю в справі підготовки військових кадрів. В той же час, не зважаючи на велику кількість дисертаційних та монографічних досліджень, деякі аспекти розвитку військової освіти в Україні розкриті не достатньо.

Виклад основного матеріалу

Слід визнати, що виховання у військових навчальних закладах до середини ХІХ століття не від-

значалося стабільністю, оскільки єдиної системи не існувало. Початок законодавства з організації виховної роботи у кадетських корпусах був покладений імператором Миколою І. Так, у 1830 році ним був затверджений Статут для військових навчальних закладів, а в 1854-му видана спеціальна «Інструкція по воспитательной части для кадетских корпусов» із вказівками щодо духу, мети, напрямів та методів морально-розумового виховання кадетів [1].

Головною метою виховання була підготовка юнаків до майбутньої служби шляхом поступового прищеплювання їм понять та принципів, які слугували б основою відданості престолу, свідомої покорі владі та закону. Моральне виховання мало на меті розвиток духовних сил кадета, пробудження та зміцнення в ньому почуття гідності, добра та правди, формування уявлень, понять та характеру, погодження всіх його прагнень і дій з моральними нормами суспільства. Засобами морального виховання були встановлення належного порядку в житті вихованців та постійний нагляд і неослабне підтримання дисципліни. Це досяглося виконанням суворо регламентованого розпорядку дня під постійним контролем наставників.

Важливе значення в моральному вихованні майбутнього офіцера мало позакласне читання. Причому вихователі повинні були слідкувати за тим, щоб вихованці читали тільки рекомендовану літературу. Читати вони могли в груповому та індивідуальному порядку. Групові читання, які вів вихователь, супроводжувались поясненнями та повчальними бесідами. З цією метою в навчальних закладах створювалися фундаментальні та ротні бібліотеки. Наприклад, в Одеському кадетському корпусі бібліотека забезпечувала вихованців усіма творами світової літератури. Так, у період з 1899 по 1906 рік до фундаментальної бібліотеки корпусу надійшло 3675 книг, до ротних – 2104 книги. Кадети старших класів читали твори на військову тематику, молодшим рекомендувалася пригодницька література та вітчизняна класика.

Багато уваги приділялося прогулянкам. Вихованці відвідували театри, музеї, виставки, концерти.

Офіцер-вихователь штабс-капітан Мачуговський, великий знавець та любитель театру, поклав початок любительським виставам. Його починання продовжив підполковник Янишевський. Ці два ентузіаста сцени, починаючи з перших років існування корпусу ввели в побут корпусу театральні спектаклі. Спочатку, коли 1-й випуск був ще в молодших класах, у серйозних сценічних виставах приймали участь вихователі, їх дружини, доньки офіцерів корпусу. Кадети грали в маленьких інсценізаціях байок Крилова, в окремих епізодах з русько-турецької війни та підкорення Кавказу. Кадети дорослішали, спектаклі ставили кадети 1-ї та 2-ї рот, а для виконання жіночих ролей запрошувались доньки корпусного персоналу. В корпусі ставили гоголівські «Мертві душі», «Ревізор» та «Женітьба»; Островського «Ліс» та «Снігурочка»; уривки з «Життя за Царя». Захоплення деяких кадет театром було таке велике, що деякі з кадет після закінчення 5-го класу вступили до театального училища [2].

Приділялася увага і заняттям по виразному читанню. Головне управління військово-учбових закладів за свій рахунок відряджало в кадетські корпуси відомих драматичних артистів, вони проводили перші, настановні заняття, а потім їх продовжував один з офіцерів-вихователів. До Одеси, наприклад, був направлений артист імператорських театрів Озаровський. Займаючись з кадетами, він навчав їх прийомам виразного читання, умінню триматися на сцені, прослухував кожного учня, давав поради.

Заняття ці, за загальним визнанням, справили дуже гарне враження, і після від'їзду Озаровського багато вихованців із задоволенням відвідували заняття з виразного читання і брали участь в любительських спектаклях [3].

Київський кадетський корпус одержував запрошення від місцевих театрів. Скажімо, 19 жовтня 1913 р. від дирекції театру «Соловйов» надійшли безплатні квитки в 5 ложах для незаможних вихованців на ранкову виставу «Ідіот» за романом Ф.Достоевського [4].

Корпус постійно отримував запрошення від різноманітних закладів культури. Кадети старших класів ходили до Купецького саду на музичні концерти та спектаклі українських труп, а молодші з вихователями відвідували кінематограф і звіринець.

Звичайно, більше вільного часу для участі в культурних заходах, іграх і розвагах мали кадети в літніх таборах. Так, у звіті про заняття тих вихованців корпусу, які залишилися на вакації в таборі влітку 1913 р., зазначалося, що 34 із них працювали в столярній майстерні, де виконували різні дрібні роботи, а також займалися плаванням, ловили рибу у присутності директора. У розпорядженні кадетів був інвентар для гри в кегельбан, крокет, городки, а також шахи, шашки та інші ігри. Вихованці відвідали

в Києві педагогічну виставку. Хто хотів, із старших класів, індивідуально ходили до Купецького саду на музичні концерти й виставки української трупи, а молодші з вихователями відвідували кінематограф і звіринець. Група кадетів (13 осіб) побувала з екскурсією в Москві, Ярославлі й Костромі [5]. Київський корпус приймав колег-екскурсантів з інших міст. У липні 1913 р. це були 34 кадети й 11 офіцерів із Сумського кадетського корпусу [6].

Моральному вихованню кадетів сприяли заняття музикою, співом, ремісничими та садовими роботами. У кожному корпусі існували свої оркестри та хори. Їх створення починалося одночасно з формуванням навчального закладу. Наприклад, у Київському корпусі вже в перший рік існування викладалися співи, гра на фортепіано, струнно-смічкових інструментах, функціонували хор та симфонічний оркестр, до складу якого входили як вихованці, так і викладачі. Кадетами влаштовувались публічні виступи з виконанням сольних, хорових та оркестрових п'єс.

Керівництво кадетських корпусів наголошувало на важливості естетичного виховання, яке «складає невід'ємний елемент правильного виховання, а тому заклад, користуючись залежними від нього засобами, сприяє розвитку у вихованцях, відповідно зросту їх, любові і смаку до прекрасного і піднесеного в природі і в мистецтві.»

Так, в Одеському кадетському корпусі практикувалися факультативні заняття з живопису і ліпленню, відвідування картинних галерей і виставок. Для музичних занять в корпусі існували три відділення: струнне, духове і балалайкове; заняття з вихованцями проводили викладачі Одеського музичного училища – випускники Празької консерваторії. Кадети, за своїм бажанням, могли займатися на одному з цих відділень. Вважалося, що ці заняття повинні дати їм основи музичної освіти, щоб згодом вони могли займатися музикою. Проте, результати щоденних занять перевершували всі очікування. Струнний оркестр з успіхом виконував «Марш» Шуберта, окремі номери з «Евгенія Онегіна» і «Пикової дами» Чайковського, «Детскую симфонію» Гайдна, полонез, різні мазурки, дитячу оперу Брянського «Кот, козел и баран» і так далі. У репертуар духового оркестру входили такі твори, як романс Шуберта «На море», марш Преображенського полку і попури з опери Бізе «Кармен», опери Верді «Бал-маскарад» і «Ернани», Гуно «Фауст». У балалайковому класі грали марш «Константин», вальс «Над волнами», виконували музичну п'єсу «В славянських лесах». У корпусі було більше ста музичних інструментів, крім того, багато вихованців купували собі інструменти у відомих в місті майстрів і згодом забирали їх з собою в училища. Співом займалися всі, проводилося класне, ротне та хорове навчання.

У першому випадку вивчалася теорія музики, що включала поняття про нотну грамоту, інтервали, гамми, ритмі і так далі. Заняття підкріплювалися практичними уроками, на яких розучувалися мотиви і народні пісні на два голоси. На ротних заняттях кадети розучували на три-чотири голоси народні пісні. Для хорового співу відбиралися учні з хорошим голосом і музичним слухом. Хор виконував як світські твори, так і духовну музику.

Танці теж вивчали всі вихованці. Після підготовчих вправ розучували полонез, менует, вальс, мазурку, краков'як і навіть лезгинку [7].

Київські кадети влаштовували літературно-вокальні вечори. Такий вечір, наприклад, відбувся в березні 1915 р. А в день корпусного свята, 10 грудня того ж року, 60 кадетів відвідали лазарет і виступили перед пораненими на війні солдатами. Виступ складався з гуморесок і музичних п'єс у виконанні кадетського духового оркестру [8].

Важливим кроком у справі виховання учнів було прищеплення їм поваги до праці, оскільки залежно від соціального статусу більшість вихованців з недостатньою повагою ставилися до фізичної роботи. У Полтавському кадетському корпусі, приміром, їх навчали столярним, токарним, слюсарним, палітурним ремеслам та ліпленню з глини. В Київському корпусі були розвинуті токарне, палітурне ремесло, випилювання з дерева, у теплу пору року — квітникарство. Вихованців знайомили також з виробничим процесом заводів та фабрик. Так, кадети Сумського кадетського корпусу відвідували цукрові заводи, що були розташовані поблизу міста. Знайомили юнаків і з господарською та побутовою сторонами військового життя: як будуються та облаштовуються казарми, доглядаються коні, шиються чоботи.

Особлива увага в кадетських корпусах приділялася розважальним вечорам, програма яких завжди попередньо обговорювалась в педагогічних комітетах. Обов'язковими були читання поетичних творів, хоровий спів під акомпанемент, виконання музичних п'єс на різних інструментах, танці, спектаклі. В Сумському корпусі в таких заходах активну участь брали учнівський церковний хор, духовий, струнний та симфонічний оркестри. Функціонував драматичний гурток, в репертуарі якого були твори Гоголя, музичні п'єси з історії України, такі як «Запорожець за Дунаєм», «Наталка-Полтавка», «Аскольдова могила».

На організацію виховної роботи впливало й національне походження вихованців та наставників. Так, у Полтавському корпусі велика увага приділялася вивченню історії рідного краю, патріотичному вихованню, внаслідок того, що навчалися діти дворян Чернігівської та Полтавської губерній — нащадків малоросійської старшини та козацтва, а також —

діти офіцерів 9-ї (Полтавської) та 31-ї (Харківської) дивізій.

Починаючи з навчального класу, полтавські кадети виховувалися та творчістю Миколи Гоголя та Івана Котляревського, театрі Миколи Садовського, музиці Дмитра Бортнянського, Миколи Лисенка та багатьох інших українських митців. У приміщенні корпусу висіли не тільки портрети російських царів, а й видатних українських діячів — військових, політиків, письменників, митців XVII — XIX сторіч [9].

Тут регулярно влаштовувалися походи та екскурсії по історичних і культурних місцях Полтавщини. На розважальних вечорах обов'язково виконували попури з українських пісень. Цікаво, що українські народні пісні звучали під керівництвом обрусілого німця — капітана Фон-Касарта. Великою популярністю у його вихованців користувалася пісня «Закувала та сиза зозуля».

Важливою складовою морального виховання в кадетських корпусах була релігія. Релігійне виховання починалося з першого класу і продовжувалося до випускного. Навчальна програма передбачала вивчення історії Ветхого та Нового Завітів, богослужіння, катехізису, історії Церкви. Кожний корпус в Україні мав свою православну церкву з настоятелем та дияконом. Кадетів по черзі брали на богослужіння, а спеціальні регенти навчали та керували кадетським хором. Щотижневі відвідування храмів були для вихованців обов'язковими. Молитви читалися й співалися не тільки під час служб. Це робилося щодня в кожній роті перед образами після підйому та перед сном, перед та після кожного прийому їжі в їдальні, перед та після уроків у класах.

Закон Божий читали досвідчені викладачі-богослови. Так, в 1888 році його викладали в корпусі кандидати богословських наук Санкт-Петербурзької духовної академії статські радники П. Любимов, М. Прокоп'єв, пастор Дерптського університету та інші [10].

Загальноосвітня й військова підготовка в корпусі була пов'язана з організацією виховної роботи, зміцненням дисципліни серед кадетів. Цьому сприяли також відповідні триб життя, усталений у навчальному закладі, плекання в середовищі вихованців військових традицій тощо. Безпосередньо виховну роботу провадили штатні вихователі й т. зв. дядьки (з нижніх чинів). Скажімо, в 1888/89 навчальному році вихованням кадетів у корпусі займалися 3 підполковника, 7 капітанів, 5 штабс-капітанів, 4 поручика, 2 статських радника — більш двадцяти людей [11].

Характеризуючи організацію виховної роботи в корпусах, треба відзначити, що першорядна увага приділялася зміцненню дисципліни серед вихованців. У корпусах суворо пильнували дотримання статутних правил, норм поведінки. Ретельно фіксували будь-які порушення дисципліни. Для цього були

заведені виховні журнали, де кожен вихователь фіксував порушення дисципліни.

Інструкції передбачали покарання вихованців за такі провини: порушення благочиння на молитві, ухилення від релігійних обов'язків; бійка і сварка; провини проти старших; переслідування товаришів; провини проти прислуги; таємні пороки; підбивання інших до поганого; присвоєння чужої власності; обман і брехня; свавільство; псування і трата речей; цинізм; паління; неслухняність; порушення порядку взагалі; неохайність; ледарство; неуважність у класі; порушення порядку в класі; надмірна пустотливість; невічливість [12].

Щодо винуватців мали вживатися офіційно встановлені виховні заходи: тілесні покарання; зниження балів за поведінку; зняття погонів; арешт на добу і більше; арешт менше ніж на добу; відокремлення від товаришів; позбавлення відпустки; скорочення часу відпустки; позбавлення відпочинку; обмеження в їжі; стояння на штрафу; духовне напучення; догана і повчання; обов'язкові заняття; стягнення плати за псування і втрату речей [13].

Водночас у кадетських корпусах існувала система заохочень за успіхи в навчанні й зразкову поведінку. Це були: похвала або подяка в присутності товаришів: добрі відгуки, які надсилали батькам; відпустка у святкові дні додому, до театру і на прогулянки; дозвіл ходити по місту самостійно; звільнення у святкові дні від караулів; за відмінні успіхи – перші місця в класі; подяка в наказі по корпусу або Головному штабу; переведення з мушкетерської роти в гренадерську; додавання балів за поведінку; призначення в єфрейтори, унтер-офіцери і фельдфебелі (з 1885 р.); відзначення кадетів, що успішно закінчили курс наук, похвальними грамотами й подарунками із занесенням прізвищ нагороджених до особливої книги [14].

У Київському корпусі для найкращих кадетів 7-го класу було впроваджено звання віце-фельдфебеля й 12 віце-унтер-офіцерів. Вони мали зовнішні відзнаки: віце-унтер-офіцер – золотий галун на погонах, а віце-фельдфебель, крім того, поздовжню смужку вузького золотого галуна посеред погонів [15].

Невід'ємною складовою виховної роботи в кадетських корпусах було фізичне виховання. Його метою був фізичний розвиток оздоровлення організму вихованців, збереження їхнього здоров'я, пристосування тіла до зовнішніх впливів, зміцнення кісток, м'язів і нервів. Це досягалося організацією внутрішнього розпорядку та матеріальним забезпеченням, піклуванням керівництва про гігієну кадетів, розвитком фізичних сил, регулярними медичними оглядами для можливого попередження захворювань та своєчасним лікуванням хворих. Проте в навчальному процесі уроки з фізичної культури були

відсутні. Побутувала думка, що для тілесного розвитку достатньо вільного від уроків часу, який відводився для ігор та фізичних вправ у спортивному залі або на свіжому повітрі.

Елементами фізичного виховання були заняття з гімнастики, фехтування, плавання та інші спортивні вправи.

Для фізичного розвитку кадетів існували спеціальні приміщення. Наприклад, в Одеському корпусі діяв великий гімнастичний зала, спортивне містечко на плацу, а в ротах були встановлені турники, брусья, гімнастичні сходи. А розташування корпусу неподалік від моря давало можливість займатися греблею та парусним спортом.

Результати фізичної підготовки кадетів можна було відслідкувати під час проведення військово-спортивних змагань. Так, у Київському корпусі кожного року проводились змагання зі стрільби, фехтування на рапірах та гімнастики, після яких призи переможцям вручав особисто командувач військового округу. А футбольна команда була однією з найсильніших у Києві.

Фізичному розвитку кадетів сприяли також роботи в саду, заняття ремеслами, а в літній період – табори. Загалом система фізичного виховання будувалася так, щоб вихованці були фізично розвинутими і загартованими [15].

Висновки

Таким чином, вихованці кадетських корпусів готувалися стати офіцерами та присвятити своє життя службі в армії. Вони з дитинства привчалися до дисципліни, організованості, завдяки чому гальмувався розвиток негативних якостей і рис характеру. Різнопланове виховання допомагало вихованню особистості.

У цілому виховний персонал добре знав, як треба виховувати, і мав у своєму розпорядженні достатній арсенал засобів та методів впливу.

Список літератури

1. *Інструкція по воспитательной части для кадетских корпусов.* – СПб., от 13 мая 1854. – 95 с.
2. *Кагоровский В. Одесский Великого князя Константина Константиновича Корпус / В. Кагоровский.* – Сан-Франциско – Калифорния, 1965. – 15 с.
3. *Галушко Ю. Школа Российской Офицерства. Исторический справочник / Ю. Галушко, А. Колесников.* – М.: Изд-во «Русский мир», 1993. – С. 110-112.
4. *ДАК. – Ф. 112. – Оп. 1. – Спр. 1785. – Арк. 76.*
5. *ДАК. – Ф. 112. – Оп. 1. – Спр. 1784. – Арк. 46, 47.*
6. *ДАК. – Ф. 112. – Оп. 1. – Спр. 1785. – Арк. 22.*
7. *Галушко Ю. Школа Российской Офицерства. Исторический справочник / Ю. Галушко, А. Колесников.* – М.: Изд-во «Русский мир», 1993. – С. 110-112.
8. *ДАК. – Ф. 112. – Оп. 1. – Спр. 1970. – Арк. 53.*
9. *Шереметьев О.С. Військова слава України: XVIII – поч. XX ст. / О.С. Шереметьєв, Я.Ю. Тинченко, І.Т. Жук.* – К.: Поліграфічна фірма «Майстерня книги», 2005. – 55 с.

10. ДАК. – Ф. 112. – Оп. 1. – Спр. 740. – Арк. 21.
11. ДАК. – Ф. 112. – Оп. 1. – Спр. 740. – Арк. 26.
12. ДАК. – Ф. 112. – Оп. 2. – Спр. 168. – Арк. 50.
13. ДАК. – Ф. 112. – Оп. 2. – Спр. 168. – Арк. 51.
14. Алпатов Н.И. Учебно-воспитательная работа в дореволюционной школе интернатного типа / Н.И. Алпатов – М.: Педагогика, 1958. – 322 с..
15. Скрябін О. Освіта кадетів – від батого до пря-

ника / О. Скрябін // Військо України: журнал МО України. – 2010. – № 8 (122). – С. 15-17.

Надійшла до редколегії 3.02.2012

Рецензент: канд. техн. наук, доцент В.Ф. Третяк, Харківський університет Повітряних Сил ім. І. Кожедуба, Харків.

**ОРГАНИЗАЦИЯ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В КАДЕТСКИХ КОРПУСАХ
РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ, СОЗДАНЫХ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНСКИХ ГУБЕРНИЙ
В СЕРЕДИНЕ XIX – В НАЧАЛЕ XX СТ.**

Н.А. Балабай

В этой статье обосновывается организация воспитательной работы в кадетских корпусах Русской Империи созданных на территории Украинских губерний в середине XIX в начале XX ст. Ключевые слова: учеба, воспитание, культура, кадетский корпус, преподаватели.

Ключевые слова: учеба, воспитание, культура, кадетский корпус, преподаватель.

**ORGANIZATION OF AN EDUCATE WORK IS IN THE CADET CORPS
OF RUSSIAN EMPIRE, UKRAINIAN PROVINCES
CREATED ON TERRITORY IN THE MIDDLE XIX AT THE BEGINNING OF XX AGE**

М.О. Balabay

In this article organization of an educate work is grounded in the cadet corps of Russian Empire of the Ukrainian provinces created on territory in the middle of XIX at the beginning of XX century. Keywords: studies, education, culture, cadet corps, teachers.

Keywords: studies, education, culture, cadet corps, teacher.